

José Ortega y Gasset

Odlidštění umění

(La deshumanización del arte, 1925)

Nejznámější z estetických esejů španělského filozofa, pokoušející se vymezit základní rysy moderního umění.

V 1. kap. Nepopulárnost nového umění (13–18) se konstatuje, že moderní umění rozděluje, sociologicky vzato, své vnímatele do dvou skupin: na rozumějící a nerozumějící. Je určeno (2. kap. Umělecké umění, 18–25) jen vyhraněné třídě lidí, schopných nové senzibility a estetického prožitku. Rozbor nového stylu ukazuje na několik navzájem spjatých tendencí: a) odlidštění umění, b) vyloučení lidských forem, c) umělecké dílo není než uměleckým dílem, d) umění je jen hra, e) „nové“ umění je bytostně ironické, f) stejně tak je nefalešné a g) umění je „věcí“ (*cosa*) bez jakékoli transcendentnosti. 3. kap. Několik kapek fenomenologie (25–30) ukazuje, že tatáž realita „se láme“ v mnoho odlišných realit podle různých perspektiv nazírání. Ptáme se: která z nich je autentická? Namísto toho, aby byla myšlenka nástrojem, jímž myslíme nějaký objekt, činíme z ideje — v nelidské inverzi — sám objekt našeho myšlení. Ve 4. kap. Nastupuje odlidštění umění (30–35) považuje autor za nejobecnější a nejcharakterističtější rys nové tvorby tendenci k odlidštění. Nejde v něm o pocity psychické nebo přirozené, nýbrž o pocity „specificky estetické“, sekundární emoce. Toto umění nás nechává uzavřené v nesrozumitelném univerzu, nutí nás k soužití s objekty, s nimiž nelze jednat lidsky. V 5. kap. Pozvání k porozumění (35–37) autor podtrhuje, že percepce žité skutečnosti a percepce umělecké formy jsou v zásadě neslučitelné; jedna věc je život, jiná věc je poezie. Kap. 6. Následuje odlidštění umění (37–44) přejímá s odvoláním na Mallarméa diagnózu moderní poezie, která je „vyšší algebrou metafor“. 7. kap. Tabu a metafora (44–46), dovolávající se práce Heinze Wernera *Die Ursprünge der Metapher* (1919), ukazuje, že metafora „vyfoukne“ jeden objekt, maskujíc ho jiným. Neměla by význam, pokud bychom za ní neviděli instinkt, který člověka navádí k tomu, aby se vyhnul realitě. Kap. Suprarealismus

a infrarealismus (46–48) zdůrazňuje, že metafora není jediným nástrojem odlidštění. Týž instinkt úniku a vyloučení reálného lze najít nejen v suprarealismu metafor, ale i v infrarealismu (Marcel Proust, Ramón Gómez de la Serna, James Joyce), jenž překonává realismus jeho dovedením do extrému. Kap. Obrat naruby (48–51) a Obrazoborectví (51–53) předvádějí na avantgardním umění proces vyloučení reality. Současný umělec pociťuje strach z napodobování a nahrazuje ho geometrickými schémata. 11. kap. Negativní vliv minulosti (53–57) se snaží doložit, že odlidštění lidských forem a odpor vůči nim pochází z nechuti vůči tradičnímu výkladu skutečnosti. Kap. Ironický osud (57–60) postihuje odlidštění moderního umění v zájmu o komično, fraškovitost, ironii: dnešní umělec nás nabádá, abychom uvažovali o umění jako o žertu, tj. jako o umění, které je ve své podstatě výsměchem sobě samému. V kap. Netranscendentnost umění (60–64) se popírá dvojí transcendentnost umění: jednak tematická, spočívající v předkládání závažných problémů lidstva, a jednak transcendentnost o sobě, tj. lidská možnost sebebepovznesení. Závěr (64–66) naznačuje perspektivu vývoje v novém umění: návrat není možný. Je položena otázka, co nám tento nový styl ještě přinese; jeho hlavním směrem je tvořit z ničeho.

Rozsáhlé dílo Ortegy y Gasset, jehož obvyklou formou je esej, prozrazuje synkretizující vidění svého tvůrce, v němž někteří badatelé, především španělští a latinskoameričtí, spatřují největšího myslitele španělsky mluvícího světa a filozofa mezinárodního dosahu. Esej o odlidštění umění je určena kontextem jeho tvorby; není kritickou analýzou roztržky moderního umění a člověka, nýbrž spíše jejím konstatováním, které do značné míry vyplývá ze sociologického domýšlení Ortegovy filozofické koncepce.¹ Podle Ortegy je společnost v principu určována dynamickým napětím masy („člověk průměrný“) a elity. Zatímco průměrní lidé tíhnou k praktické životní aktivitě, směřuje elita ke hře — v tomto smyslu Ortega y Gasset řadí pod pojem hry umění, filozofii, prostě kulturu jako takovou. Ortegovo přemýšlení o moderním umění se opírá o důsledné (alespoň v rovině proklamativní) oddělování umění a života, v nichž španělský filozof spatřuje jevy bytostně nespojitě. Závažnou úlohu hraje v této koncepci představa „vůle ke stylu“ (*la voluntad de estilo*), jež je teoreticky odvozena zvl. z Wilhelma Worringer a Aloise Riegla, ale opírá se (styl je Ortegovi přísným řádem, algebraickým principem formy, konstituční abstraktního světa, potlačením emocí, systémem neskutečna a chladu) o akcentování jedné linie moderní poezie. Ortega y Gasset ji odvozuje od Mallarméa, na kterém si cení odvahy, s níž odmítá „přirozená témata“ (*los temas naturales*). V mallarméovské

¹ Ortega své učení (v r. 1924) pojmenovává jako „raciovitalismus“; jde o filozofii, která odmítá jinou racionální metodu teoretického poznání, avšak považuje za nezbytné umístit do středu filozofického systému problém života. Srov. *El tema de nuestro tempo*, Madrid 1924 (zejm. s. 111); *El origen deportivo del Estado*, Madrid 1924.

tradici, již sleduje zvl. ve španělské lyrice (Juan Ramón Jiménez, Jorge Guillén aj.), spatřuje filozof hlavní proud moderní poezie. Této tezi současně podrobuje i natolik odlišné autorské typy, jako je Ramón Gómez de la Serna, Marcel Proust či James Joyce. Po této stránce (a podobně postupuje Ortega nejen v literatuře, ale i v jiných oblastech umění) je esej *Odlidštění umění* výrazně poplatný době svého vzniku a programové estetice španělských 20. let. Krizi současné společnosti Ortega y Gasset nahlíží především jako krizi kultury, ve které se rozmohl a aktivizoval „davový člověk“. Koncepce kultury opírající se o sociologicky založené učení o elitách, jež našlo patrně krajní výraz v Ortegově *Vzpouře davů*,² se ostatně stalo nejčastějším předmětem polemiky, která dílo tohoto autora prakticky trvale provází.³ Současně s tímto se však „vzpouře davů“ stala — vedle „zániku Západu“ (Oswald Spengler), „zrady vzdělanců“ (Julien Benda) či „krize evropských věd“ (Edmund Husserl) — jednou z nejmýšlivojších metafor diagnostikujících ve svém čase nemoci moderní doby.

2 *La rebelión de las masas*, Madrid 1930.

3 Velmi silné námitky zaznívaly ze strany autorů z bývalého sovětského bloku, pro něž tento atribut (elitnost) zařazoval Ortegu do skupiny „reakčních“ filozofů, a to i přes jeho silné republikánské přesvědčení; srov. K. M. Dolgov – J. M. Davydov, *Iskusstvo i elita*, Moskva 1968; A. B. Zykova, *Učeniye o čeloveke v filosofii Ch. O.-i-Gasset*, Moskva 1978; M. Bukovský, *Kritika teorie davu, elity a koncepce kultury J. Ortegy y Gasset*, *Filosofický časopis* 1977, s. 373–385.

4 Viz např. E. Nicol, *El problema de la filosofía hispánica*, Madrid 1961.

5 Časopis *Revista de Occidente*, který Ortega od roku 1923 vydával, uváděl do Španělska mnoho jiných německých myslitelů, a to i současných: Maxe Schelera, Oswalda Spenglera, Georga Simmela ad.

6 H. Friedrich, *Struktura moderní lyriky*, Brno 2005, s. 19 [1956].

Ortegovu dílu se vyčítalo i mnoho jiného: občas robustní sociologismus, malý cit pro historičnost, to, že se fakta přivádějí k významům příliš krátkou cestou (bez adekvátních kontextů), velké závěry činěné bez patřičných pozorování, programatismus zastírající analýzu, esejismus, tj. přílišná literárnost jeho stylu.⁴ Značnou rezonanci dílo nalezlo zejm. v Německu, kde ho hned v době vzniku prosazoval Ernst Robert Curtius. Dělo se tak mimo jiné i proto, že v Ortegových textech byly rozpoznány jeho výrazné německé inspirace (zejm. Friedrich Nietzsche a Wilhelm Dilthey).⁵ Ortegova kulturně kritická metoda je blízká i pozdější Frankfurtské škole; konkrétní příbuznost lze pozorovat v jeho tezi o exkluzivitě moderního umění, tj. v myšlence o principiální roztržce umění s vnímatelem. Teze o tom, že umělecké dílo je skutečností zcela autonomní a že básník začíná tam, kde končí člověk, se dostává do souznění se strukturalismem. Velmi mnoho z Ortegových myšlenek najdeme i ve známé monografii Huga Friedricha *Struktura moderní lyriky* (1956). To, co se však u Ortegy nachází v podobě programové teze, vyhlášené často tónem rapsodickým až apodiktickým, objevuje Friedrich v textové interpretaci básníků tvořících kánon literárního modernismu (Charles Baudelaire, Arthur Rimbaud, Stéphane Mallarmé, Thomas Stearns Eliot ad.). Metodologickým podložím Friedrichových zkoumání, stejně jako těch Ortegových, je srovnání starší epochy s modernismem. Tím se dochází k závěrům, že pro interpretaci moderní lyriky chybějí pozitivní kategorie, tj. že „s novým typem básnictví“ se objevují „jiné, takřka výhradně negativní kategorie, zaměřené navíc v rostoucí míře už nikoli na obsah, nýbrž mnohem více na formu“.⁶ — Je výmluvným paradoxem, že ten, kdo v několika

svých dílech (nejvíce v *Odlidštění umění*) hlásal roztržku umění a vnímatele a kdo tak ostře vystoupil proti člověku davovému, sám svým způsobem myšlení a psaní (esej, polemičnost, ostře nazírané problémy, lapidárnost) dokázal být vše jiné než autor úzké, odbornické skupiny. Třebaže psal o nepopulárnosti moderního umění, stal se Ortega y Gasset jedním z nejpulárnějších myslitelů všech dob.

Vydání

***La deshumanización del arte y otros ensayos estéticos*, Madrid 1925** (z tohoto vyd. citováno) 1928, 1931, 1956, 1958, 1960, 1962, 1964, 1967, 1970, 1984, 1985, 1987, 1988, 1993, 1994, 1999, 2004, 2005, 2007, 2009; Cosenza 1980; Barcelona 1985; México 1986; též v rámci sebraných spisů. *Die Vertreibung des Menschen aus der Kunst*, in: *Die Aufgabe unserer Zeit*, Zürich 1928, 1930; Stuttgart 1930, 1934, 1937; Berlin 1934, samostatně München 1964. *La deshumanización del arte. Ideas sobre la novela*, Santiago de Chile 1937. *Menneskets fordrivelse fra kunsten*, København 1945, 1960, 1965, 1997. *The Dehumanization of Art and Notes on the Novel*, Princeton 1948, 1968; New York 1951, 1956. *Kunsten bort fra det menneskelige*, Oslo 1949, 1954. *Degumanizacija iskusstva*, in: *Sovremennaja kniga po estetike*, Moskva 1957; samostatně Moskva 1991, 2008. *Taiteen irtautuminen inhimillisestä ja Ajatuksia*, Helsinki 1961. *La disumanizzazione dell'arte*, Forlì 1964; Cosenza 1980; Roma 1998, 2005. *Dehumanizacja sztuki i inne eseje*, Warszawa 1980, 1996. *Dehumanizácia umenia*, in: *Eseje o umení*, Bratislava 1994. *Dezumanizarea artei si alte eseuri de estetica*, București 2000. *La déshumanisation de l'art*, Paris 2008, 2011. Čínské vyd., Nanking 2010.

Literatura

E. R. Curtius, Ortega y Gasset, in: týž, *Kritische Essays*, Bern 1950, s. 247–286. J. Mariás, *Ortega I. Circunstancia y vocación*, Madrid 1960. E. Lafuente Ferrari, *Ortega y las artes visuales*, Madrid 1970. J. Ferrater Mora, *Ortega y Gasset. Etapas de una filosofía*, Barcelona 1973. M. L. P. Cavana, *Der Konflikt zwischen dem Begriff des Individuums und der Geschlechtertheorie bei Georg Simmel und José Ortega y Gasset*, Pfaffenweiler 1991. J. Mariás, *Acerca de Ortega y Gasset*, Madrid 1991. V. Černý, José Ortega y Gasset, in: týž, *Tvorba a osobnost 1*, Praha 1992, s. 368–375. M. Váňa, Evropan, který vsadil na individualitu. Pokus o předmluvu pro Čechy, in: J. Ortega y Gasset, *Vzpoutra davů*, Praha 1993, s. 5–16. J. T. Graham, *The Social Thought*

of Ortega y Gasset, Columbia 2001. M. Loužek (ed.), *Padesát let od smrti José Ortegy y Gasetta*, Praha 2006. R. Gaj, *Ortega y Gasset*, Warszawa 2007. A. Housková, *Ortegův styl. Filozofie a literatura*, in: J. Ortega y Gasset, *Meditace o Quijotovi*, Brno 2007, s. 105–115.

José Ortega y Gasset (1883–1955)

Španělský filozof blízký existencialismu, vynikající esejista, v letech 1910–1936 profesor metafyziky na madridské univerzitě, od roku 1923 vydával vlivný časopis *Revista de Occidente*. Předmětem Ortegových zájmů jsou především sociální problémy společnosti a kultury, formuloval aktuální problém své epochy, zejm. otázku „masové společnosti“. Zaujat proměnami života se pokoušel najít způsob, jak tuto neuchopitelnost spojit s pojmy a kategoriemi; své myšlenky formuloval často velmi provokativním stylem; dokázal propojit jevy politické, společenské, estetické, náboženské i kulturní. Vedle základních otázek filozofických činil tématem svých úvah i jevy ryze časové. Další díla: *Meditaciones del Quijote* (1914), *España invertebrada* (1922), *Ideas sobre la novela* (1925), *La rebelión de las masas* (1930), *El concepto de generación* (1933).

České překlady

Vzpouira davů (1933, 1993), *Rozhovory o ženách a lásce* (1936, 1996), *Smrt a zmrtvýchvstání* (1938), *Úkol naší doby* (1969), *Evropa a idea Národa a jiné eseje o problémech současného člověka* (1993), *Meditace o Quijotovi* (2007), *Úvaha o technice a jiné eseje o vědě a filosofii* (2011). Stati: *Bída a lesk překladu*, in: J. Čermák et al. (eds.), *Překlad literárního díla. Sborník současných zahraničních studií*, Praha 1970, s. 257–278.

/fv – jt/